

## JAHON ADABIYOTINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI.

*Amonova Shaxnoza Abdialimovna**Chirchiq shahar kasb-hunar maktabi**Ona tili va adabiyot o'qituvchisi*

**Annotatsiya:** Globalizm va adabiyot. Adabiyotning kelajagi masalasi. Zamonaviy adabiyot va tarjima masalasi. Yoshlar va sog'lom adabiyot targ'iboti.

**Kalit so'zlar:** : Globalizm va adabiyot, yangi izlanishlar adabiyoti, internet adabiyoti, zamonaviy jahon adabiyoti muammolari haqida olimlar, adabiyotning kelajagi, zamonaviy adabiyot va tarjima masalalari, sog'lom adabiyot targ'ibi.

Texnikaning rivoji, umumiy taraqqiyot, ilmiy kashfiyotlar keyingi davr adabiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. XIX asrda Hindistonga inglizlar temir yo'l qura boshlaganda braxmanlar norozi bo'lib, bu bizning ruhiy-ma'naviy dunyomizga daxl qilishdir, deya jon-jahdlari bilan qarshilik qilishgan edi. Shunga qaraymay, dunyoda umumiy taraqqiyotni to'xtatib bo'lmaydi. Dunyoning holi ham shunga ko'ra o'zgardi, o'zgarmoqda. Olamni badiiy-estetik qabul qilishda ham jiddiy evrilishlar yuz berdi. Ovrupada realizm, tanqidiy realizm o'rniga modernizm, postmodernizm kirib keldi. Nigohlar, ispan esteti va faydasufi O. Gasset aytmoqchi, 180 gradusga burildi. Voqealar tasviridan inson botini(ruhiyati)ning tasviriga o'tildi. XIX asrning ikkinchi yarmidan to shu kunlargacha realizm, tanqidiy realizm, estetizm, modernizm, postmodernizm oqimlari bir-birining o'rnini olib, biri ikkinchisiga xamirturish bo'lib keldi. Nihoyat, bugungi dunyo qorishiq kayfiyatlar maydoniga aylangan. Unda ko'pgina izmlarning nafasi seziladi. Shunga qaramay, keyingi bir necha o'n yilliklarda jahonni o'z domiga tortgan umumiy kayfiyatni globalizm deb atashmoqda. Globalizm adabiy oqim emas. Lekin u adabiy oqimlarga jiddiy ta'sir qiladi. Shuning ta'sirida dunyoni badiiy-estetik qabul qilish sathida azim o'zgarishlarning yuz berishi

muqarrardir. Globalizm nima? Lotincha globus, ya'ni shar so'zdan olingan bo'lib, dunyo miqyosidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, diniy jihatdan o'zaro ta'sirlashuv jarayonidir. Unda dunyo xo'jalik tizimi o'zgarib boradi. Bozor munosabatlari, mehnat taqsimoti, xalqaro aloqalar, madaniy munosabatlar, dunyoqarashlar o'zaro integratsiyalashuv oqibatida jiddiy evrilishga yuz tutadi. Ayni damda, siyosiy va iqtisodiy globallashuv farqlanadi. Tarixchilar globalizmni kapitalizmning bitta davri deb qarasa, kulturologlar madaniyatning sharqlashuvi oqibati, deydi. Bu so'z ilk bor K. Marksning F. Engelsga yozgan xatida (1850-y. ) uchraydi: "Endi dunyo bozori haqiqatan ham bor. Koliforniya va Yaponiyaning dunyo bozoriga qo'shilishi bilan globallashuv sodir bo'ldi". Globalizm domiga tortilgan dunyoda adabiyot o'z mahallasi kayfiyatini kuylab xotirjam bo'lolmaydi. O'zbek shoir "Ikki daryo oralig'ida Qolib ketdi mening ovozim" (Abdulla Oripov) deb yozgandi. Endi insonni qiziqtiradigan, uning hayotiga ta'sir qiladigan maydon ikki qutb o'rtasidir. Bugun shoir butun dunyo muammolarini kuylashga mahkum va majbur. Buni u atay qilmaydi, balki tabiiy ravishda ado etadi. Bugun dunyo siyosiy, iqtisodiy, madaniy, ekologik, psixologik jihatdan yaxlit arenaga aylanib ulgurgan. Natijada inson badiiy tafakkurida ham o'zgarishlar sur'ati misli ko'rilmagan darajalarda tezlashmoqda. Adabiyotdagi "izm"lar ham shunga ko'ra teztez yangilanib bormoqda. Chunki jamiyat kayfiyati yangilanmoqda. Jamiyat kayfiyati esa adabiyot yangilanishini taqozo etadi. Yangilanish adabiyotning tarzini, yo'nalishlarini o'zgartiradi, demakki, uning qarshisida yangidan yangi muammolarni paydo qiladi. Zamonaviy adabiyot muammolari o'zgargan, o'zgarishda shiddat bilan davom etayotgan dunyoning muammolari bilan bog'liq. Moskvada o'tkazilgan dunyo kongressida mashhur yozuvchi Ch. Aytmatovga jurnalist N. Boltyanskaya quyidagicha savol beradi: "Forum yozuvchilarning muhim masalalaridan biri dunyo adabiyoti muammosidir. Zamonaviy jahon adabiyotining bosh muammosi nimada, deb o'ylaysiz?". Ch. Aytmatov: "Bu savolga javob berish judayam qiyin. Qo'lida qalami bor har bir yozuvchi inson hayotining eng muhim qismini, yuragini nishonga olyapman, deb o'ylaydi. Nazarimda, inson juda katta sinovlar arafasida turibdi. Bu sinovlar dunyoviy konfliktlar, urushlar

va shu kabilar bilan bog‘liqdir. Sinovlarda inson o‘zini qanday ko‘rsata oladi? Ehtimol, shu narsa (adabiyotdagi – U. H.) eng muhim masaladir. Ammo judayam og‘ir masala...” deya javob beradi. M. Peshkovaning yozuvchiga qarata: “Sizning ma’ruzangiz nima haqida bo‘ladi?” degan savoliga Ch. Aytmatov javob beradi: “Ekologiya va so‘z. Bunday so‘z birikmasi ajoyib, a! Nahotki, ekologiya so‘zga bog‘liq bo‘lsa?.. Bog‘liq. Mening nazarimda yer yuzidagi hamma narsa – ezgulik va yovuzlik birinchi navbatda so‘zdan bino bo‘ladi. So‘z bu, avvalo, bizning fikrlarimiz, niyatlarimiz, harakatlarimiz, amallarimiz va hokazolardir. Buni ekologiya rakursida olib qarasak, zamindagi ekologiya ko‘p jihatdan insonning o‘zini qanday tutishiga bog‘liq” 55 Demak, zamonaviy jahon adabiyoti muammolarini yozuvchi Chingiz Aytmatov shiddat bilan o‘zgarib borayotgan dunyoda insonning o‘zini qanday tutishida ko‘radi. Ya’ni bu yerda birlamchi bo‘lgan narsa – munosabat. Atrof-javonibda sodir bo‘layotgan olamshumul voqea-hodisalarga zamonaviy inson qanday qaraydi va qanday munosabatda bo‘ladi, degan savol nafaqat dunyoning, ayni damda, adabiyotning ham taqdirini hal qilishi to‘g‘risida so‘z b

Inson tug‘ilibdiki, ziyoga intiladi. Hayotning ibtidosi quyosh nuri bo‘lib ona sayyoraga ingan yorug‘lik va iliqlik qo‘ynida yashirin. Binobarin, yorug‘likka intilish maxluqot javhariga joylashtirilgan eng kuchli ehtiyoj. Adabiyotning oydinlikka talpinishi ham, aslida, ana shu ildizdan suv ichadi. Ko‘rinadiki, zulmat, yovuzlik, buzg‘unchilikka mag‘lub bo‘lish va pirovardida ularni targ‘ibu tashviq qilish asllikka, sog‘lomlikka, mohiyatga, javharning tabiatiga zid harakat. Zero, nur o‘z yo‘lida uchragan zulmatni yengish uchun bor etilgan. Aslida, olam ham cheksiz koinot zulmatiga basma-bas yaratilgan. Zulmatning bag‘ri chok-chokidan so‘kilib, ichidan nur oqib chiqqani kabi asl adabiyot ham alaloqibat yorug‘likka, hayotga ovoz bermog‘i, bashar ahliga, yiqilganda yuzini yerga urib olishidan saqlaydigan tirkak – qo‘l, turganda esa olg‘a ketishini ta’minlaydigan oyoq bo‘lmog‘i shart. Madomiki, shunday ekan, bu zahmatli, ammo sharaflı Vazifani faqat Yorug‘, Hayotparast, Nekbin va Kuchli Adabiyotgina uddalay oladi. Bugun insoniyat mana shunday adabiyotga har doimgidan-da ko‘proq ehtiyojmand. Rus yozuvchisi F.M.Dostoevskiy “Telba” romani

qahramoni knyaz Mishkin tili bilan “Dunyoni go‘zallik qutqaradi”, deydi. Agar go‘zallik o‘z holicha dunyoni qutqaradigan bo‘lsa, unda nima uchun go‘zal Yelena (Homerning “Iliada” asari qahramonlaridan biri) ning husnu jamoli yoki Amir Umarxon kanizagining tillarda doston chiroyi butun boshli mamlakatlarning qon ichida suzishiga sabab bo‘ldi, degan savol tug‘iladi. Hozir ham alohida vaziyatlar uchun “Dunyoni go‘zallik qutqaradi” deya aytish joizdir, balki. Lekin butun boshli kurrai zamindagi hayotning, avvalo, ma’naviy, so‘ngra esa jismoniy halokatdan qutqarib qolish uchun ushbu shiorgagina rioya qilib yashash kutilgan natijalarga olib bormasligi bugun kundek ravshan haqiqat. Gap shundaki, oradan talay suvlar oqib o‘tdi (roman qariyb 150 yil muqaddam yozilgan). Dunyo bir emas, bir necha o‘n marta dumaladi, turlandi, murakkablashdi. Nihoyat, zamonamizga kelib, u tamomila boshqa kayfiyat quchog‘ida nafas olaypti. Binobarin, dunyo bugun butunlay boshqa qutqaruv halqasiga ehtiyojmand bo‘lib turibdi. Demak, go‘zallikni ko‘rish va uni nozik his qilish bilan unga qanday munosabatda bo‘lish boshqaboshqa narsalar ekan. Zero, go‘zallikni ko‘rib, his qilish ortidan unga egalik qilish xurujiga muhtalo bo‘lish barcha muammolarning ibtidosi hisoblanadi. Insoniyat hayotida go‘zallik (estetika kategoriyasi)dan boshqa ezgulik, adolat, haqiqat (etika kategoriyalari) degan tushunchalar ham bor bo‘lib, bular ham inson ehtiyojlari hosilasidir. Go‘zallikka munosabatda inson axloq normalarini chetlab yoki buzib o‘tdimi, demak, qalbda ego (xudbinlik) zulmatidan oziqlangan yovuzlik tug‘ilib keladi. Bunday vaqtlarda hatto go‘zallik shaydosidan ham himoyalaniish kerak bo‘ladi. Shuning uchun ham insonga umid beruvchi asarlarga bo‘lgan ehtiyoj bugun har doimgidan-da katta (ertaga kashfiyotchilik adabiyotiga shunday ehtiyoj sezishimiz mumkin. Xuddi bir vaqtlar sarguzasht asarlarga talpinganimiz kabi). Turmush va uning adoqsiz tashvishlari buramasi, globalizm, “ommaviy madaniyat” girdobi, yengil hayot tarzining targ‘ib etilishi, e’tiqodning, burdning zaiflashuvi va hokazo sabablar natijasida inson ruhiy ildizdan uzoq tushib bormoqda. Jahon ommaviy axborot vositalari butun mohiyati iste’molchilikdan iborat Yangi Insonning paydo bo‘layotgani haqida ovoza qilmoqda. Shuning uchun ham bugun bashar ahlining insonlik tarafini kuchaytiradigan yorug‘ va

umidbaxsh asarlarga suv va havodek ehtiyoji bor. Fransuz dramaturgi Jan Dominik Bobbinig “Skafandr va kapalak” nomli asari ana shunday umid yo‘g‘rilganligi bilan e‘tibor tortadi. Ayni kuchga to‘lgan, hayot va ijodda muvaffaqiyat qozonib kelayotgan dramaturg sira kutilmaganda insultga chalinadi-da, to‘shakka mixlanib qoladi. Lekin u taslim bo‘lmaydi. Sog‘lom miya va bittagina ko‘z yordamida hayot uchun kurashadi. Chunki qolgan hamma a‘zolar falaj holda edi: na qimir etadi, na gapiradi va na ovqat yeya oladi. Ishga yaroqli bittagina ko‘zi bilan logoped yordamida asar yozadi. Buning uchun alfavitdan foydalaniladi. Logoped bir chekkadan harflarni o‘qib chiqadi, falaj dramaturg kerakli harfga kelganda yagona sog‘ ko‘zini yumadi va shu tarzda bir necha daqiqada birgina so‘z yoziladi. Nihoyat, mashaqqatlar, jasoratlar evaziga asar dunyoga keladi. Asar “Skafandr va kapalak” deb nomlanadi. Skafandr bu – suv ostiga tushish uchun kiyiladigan maxsus kiyim, lekin bu yerda ramziy ma’no kasb etib, inson tanasini, kapalak esa ruhini anglatadi. Dramaturg uzoq yashamaydi – o‘ladi. Lekin odamlarga umid qoldirib ketishni uddalab o‘ladi. Yozilishi inson jasorati va matonatining oliy ko‘rinishi bo‘lgan asarda umidbaxshlik mujassam edi. Yana bir fransuz adibi va faylasufi Alber Kamyu avtohalokatga uchrab o‘lganda o‘zining bosh – “Urush va tinchlik”dek asarini yozaman, deb yashayotgan edi. Mushohada qilib qaralsa, yozuvchining ana shu yaratuvchanlik ishtiyoqi yozilmay qolgan asaridan-da balandroq turadi. Bas, shunday ekan, vaqti-vaqti bilan davr va uning ehtiyojidan kelib chiqqan holda, qanday badiiy asarlarga ko‘proq ehtiyoj borligini munaqqidlaru ziyolilar tadqiq etib topishlari, topganlarini bildirishlari, o‘z navbatida, jamoatchilik ham aytilganlarni e‘tiborga olishi, masalan, ko‘proq nashr etishi, darsliklarga kiritishi, targ‘ibu tashviq qilishi maqsadga muvofiqdir. Zero, mamlakat va jamiyatlar rivoji o‘qilgan asarlarning sifat va saviyasidan tashqari o‘sha vaqtdagi ruhiy-ma’naviy ehtiyojga keraklilik darajasiga ham bog‘liq. Nobel mukofoti sovrindori Mario Vargas Losa “Adabiyot tufayli, adabiyot uyg‘otgan tafakkur, intilish va istaklar tufayli, xayolot saltanatiga safar chog‘i ko‘ngilda bosh ko‘targan kechinmalar tufayli bugungi sivilizatsiya odamiylashdi, najot topdi. Adabiyot ahli o‘ylab topgan badiiy to‘qima qumga singgan suvdek izziz ketmadi, bil’aks, toshga aylangan yuraklarni mumdek

eritdi. Yaxshi kitoblar bo'lmaganida edi, insoniyatning bugungi holiga maymunlar yig'lagan bo'lardi, mustaqil fikrdan mahrum labbaychilar urchib ketardi, ko'ngil birligi yo'qolardi, mutelik kayfiyati keng tarqalib, o'zo'zini anglash tuyg'usi – taraqqiyotning yetakchi omili yo'qolardi", deb yozadi. Zero, dunyoni zulmat bosganda yorug'lik haqida yozmaslik, ziyoni tarannum etmaslik insoniyat oldida jinoyat sodir qilish bilan barobardir. Inson botinida qarama-qarshi, chunonchi, ezgulik va yovuzlikka moyil kuchlar yashaydi. Tomonlar har doim kurashib keladi. Muhim gap – insonning ana shu tomonlarning qay biriga yaqin yurishda. Farididdin Attorning "Ilohiynoma"sida keltirilgan rivoyatga ko'ra, zo'r berib ishlayotgan haqir chumoliga Sulaymon alayhissalom: "Agar senga Nuhning umriyu Ayyubning sabrini ato etsa ham bu tepani yo'lingdan olib tashlash qo'lingdan kelmaydi, joningni jabborga berib kurashmog'ingdan maqsad ne?" desa, javoban u: "Tuproqni olib, do'ngni yer bilan bir etsam, uning ortida meni kutayotgan yoringa qovushaman", deydi. E'tibor berilsa, umri inson umriga qiyos qilinganda o'ta qisqa bo'lgan chumoli qarshisida turgan va o'zini yordan to'sib qo'ygan ulkan tuproq uyumini hech qachon olib tashlay olmasligini yaxshi biladi. Lekin yorga eltuvchi bu yo'ldan o'zgasiga rozi bo'lmaydi. Bas, umrini yor yo'liga tikadi, shu yo'lda qurbon bo'lishni o'zi uchun sharaf, hayotining eng oliy a'moli, mazmun-mohiyati deb ishonadi. Bu bilan chumoli Nur va Zulmat, **Xolosa qilib aytadigan bo'lsak** Ezgulik va Yovuzlik, Yuksaklik va Tubanlik kurashida qaysi safda turishini ma'lum qilmoqda. Hech qachon yetolmasa-da, yorug'murod – yorning yo'llariga umrini baxshida aylamoqda. Chumolidan murod – inson. Yordan murod esa insonning kim ekanligini uning o'ziga anglatib sezdiradigan Borliq – Tilsimdir. Azaldan beri kurshashib kelayotgan kuchlar – Ezgulik va Yovuzlik, Nur va Zulmatning qaysi birini tanlash ko'p jihatdan har bir insonning o'ziga bog'liq bo'ladi. Adabiyot, umidbaxsh adabiyot bu mushkul tanlov qarshisida ertak qahramonlaridek turib qolgan zamondosh insonning to'g'ri yo'lni tanlashida ishonchli ko'makdoshdir.

### **Foydalangan adabiyotlar:**

1. Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятни ривожлантириш – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир Халқ сўзи. 2017. 4 авг.
2. Интернет материаллари. <http://echo.msk.ru>.
3. Мусурмонов Э. Эртак ва ҳақиқат қоришган адабиёт. – Тошкент: Шарқ юлдузи, 2014, № 4. . Боров Ю. Инсоният ҳаётининг олий мақсади ва маъноси. – Тошкент: Шарқ юлдузи, 2011, № 4.